

Válasz Révész Sándornak

Úgy vélem, nem jól dönt, aki Révész Sándor ismertetéséből¹ akarja megtudni, mi áll a *Miért éppen a zsidók? A zsidó siker és kudarc feltalálása Magyarországon* című könyvben, aminek az a tárgya, mi termelhette a jogi szabályozás (zsidótörvények) előtt a zsidók és nem zsidók közti egyenlőtlenségeket, hogyan uralhatta el a képzeletbeli zsidó a valóságosnak az életét.

Azért válaszolok a kritikára, nehogy valaki azt jegyezze meg, amit abban olvas. Mivel azonban semmi sem unalmasabb, mint amikor a vita olyan mondatokról folyik, amiket az olvasó nem olvasott, és már azok a mondatok is olyasmikről szóltak, amiket nem olvasott, olyan rövid leszek, amilyen csak tudok.

1. Előbb essünk túl néhány apróságon (az első kettő csak a kritika nyomtatott verziójára vonatkozik): a) Arányi Lajos nem rudnói csodadoktor volt, hanem a pesti egyetem tanára. A rudnói csodadoktor csak könyvének témája volt. b) Nem 1975-ben születtem, hanem 1981-ben. c) Révész megemlékezik az Ungváry Krisztiánnal még a daliás 2010-es években folytatott vitámról, amelynek tárgya az volt, hogy az Ungváry és más szerzők által hitelt érdemlőként bemutatott Horthy-kori számítások a zsidók gazdagságáról észszerűek-e, illetve léteznek-e egyáltalán. Révész szerint az álláspontom a vita

során finomodott. Én nem hinném. Ugyanazt gondolom a tárgyról, amit az első cikkemben írtam erről. Ezért került be a könyvbe erről ugyanaz.

2. A zsidó siker régi magyarázatai közül az egyik a vallási intellektualizmus elmélete. Eszerint a zsidók annak köszönhetik modern kori érvényesülésüket, hogy a vallásuk időtlen idők óta iskolapadba ültette és az Írás fölé görnyesztette őket. Révész Sándor szerint ezt alacsony színvonalon próbálom cáfolni.

Véleménye nem meglepő, mivel nem találta meg a szövegben a tézis cáfolatát, egyben könyvemnek a lényegét. A vallási intellektualizmus elmélete ugyanis azt feltételezi az összes régi magyarázattal együtt, hogy a zsidók boldogulása érdemlővűen történt, vagyis teljesítménykülönbség okozta, a zsidók valamilyen történelmi körülmények miatt jobban produkáltak egyes versengésekben. Én úgy ellenőriztem az összes régi magyarázatot, köztük a vallási intellektualizmust, hogy megfigyeltem, valóban tisztán teljesítménykülönbségen alapult-e az egyenlőtlenség. És azt találtam, hogy nem.

3. A vallási intellektualizmus elméletéről – mint az összes többi régi magyarázatról – igyekeztem megállapítani azt is, mennyire koherens logikailag. Révész valójában az ilyen jellegű ellenvetéseimet kifogásolja.

a) Szerinte a tézist „*elég snassz azzal cáfolni, hogy voltak, akik ennek az elméletnek ellentmondtak*”. Egyetértünk. Ezért nem csináltam

¹ A zsidó: a puhány okostojás. *Mozgó Világ*, 2024/10. 92–103.

ilyesmit. Hanem – mint az összes elmélet esetében – elmeséltem a vallási intellektualizmus tézisének keletkezéstörténetét. És hogy megmutassam, miért nem győzött a teória a 19. századi Európában, többek közt azt is előadtam: egyes felvilágosult gondolkodók éppen amellettkardoskodtak, hogy a zsidó vallás a népbútításban szerzett múlhatatlan érdemeket.

b) „*Még kínosabbnak*” tartja azt az ellenvetésemet, hogy az a holokausz után megjelent antropológia mű (*Life Is With People*), amellyel később a kelet-európai zsidó kiváros, a steti intellektualista kultúráját szokványosan illusztrálták, még a századforduló környékén Amerikába érkezett zsidó bevándorlók beszámolóin alapult. Szerinte ugyanis a második világháborús években és azután érkezettek is lehettek az interjúalanyok közt.

Egyrészt lehettek, de nem említették a kutatók, hogy őket preferálták volna, így csak abból indulhatunk ki, milyen volt az USA zsidóságának összetétele a háború után. És a helyzet az, hogy csak kismértékben voltak köztük új bevándorlók, azok között pedig elhanyagolható számban kelet-európaiak (lásd az *American Jewish Year Book* sorozat adatait). Másrészt, valójában nem az volt az ellenérvem lényege, hogy az interjúalanyok valószínűsíthetően elég régen jöttek Amerikába, hanem az, hogy abban a háború utáni Egyesült Államokban éltek, ahol a zsidók feltűnően sikeresek voltak. Az emlékezet ugyanis már csak olyan, hogy nem arra emlékszünk, ami tényleg történt velünk, hanem arra, ami a múltunkból a jelenünkben értelmet nyer, „*állandóan új-*

ratermelődik a múlt [...] a jelen érdekeinek megfelelően” (Frederic Bartlett). Lehetséges tehát, hogy a kikérdezettek azért emlékeztek úgy, hogy annak idején a stetiben minden az ész körül forgott, mert ez tette számukra értelmezhetővé a későbbi helyzetüket az amerikai társadalomban. A könyvmoly steti tehát, meglehet, igazából nem kelet-európai, hanem amerikai jelen-ség, amely Woody Allen New York-jából táplálkozik.²

c) A recenzens „*erőltetettnek*” tartja azt az érveimet, hogy ha a vallási intellektualizmus csinálta volna a zsidó előnyöket, akkor a vallásosabb zsidóknak kellett volna sikeresebbnek lenniük, de épp a kevésbé vallásosoknak futott jobban a szekerük. Ezt Révész azzal véli cáfolni, hogy bevezet egy segédelméletet: lehet, hogy a vallásuktól elhidegült zsidókba belenevelték a tanulékonyságukat vallásos őseik. A segédelmélet azonban nem segít: ha a vallásuktól eltávolodott zsidók örökölték az intellektualizmust felmenőiktől, az csak azt lenne képes megmagyarázni, hogy ők éppoly sikeresek voltak, mint a hitüket őrzők, csakhogy ők sikeresebbek voltak.

4. Épp ezért egy következő régimódi magyarázat – Thorstein Veblen hűtlenségi elmélete – arra gyanakszik, hogy a zsidók nem a vallásukkal, hanem a vallásuk elhagyásával, egészen pontosan a sehová sem tartozásukból adódó eredetiségükkel csinálták meg a szerencsésüket. Ebben a teóriában is találtam akadé-

² Olyasmit erről egyáltalán nem írtam, amit Révész nekem tulajdonít: az adatközlők „*csak azért emlékeznek úgy, ahogy emlékeznek, hogy a zsidók értékeit az amerikai értékeihez hasonlónak mutassák*”.

koskodnivalót: ha így áll, akkor az idő múlásával, ahogy a zsidók outsidersége lassanként elenyészik, miért nem csökken a zsidók előnye, hanem – legalábbis azon a területen, amelyről Veblen ír – éppen növekszik? Révésznek ez az érve sem nyerte el tetszését, mert ugyebár mi van, ha a zsidók peremlétének megszűnése után azért öröklődtek tovább peremlétük előnyei? Nincs semmi, mert ha ez történt, akkor az idő előrehaladásával a zsidóknak legfeljebb éppolyan sikeresnek kellett volna lenniük, mint korábban voltak, de még sikeresebbek lettek.

5. Révész Sándor szerint én igazságtalanul ötlettáraknak bélyegzem a soktényezős magyarázatokat, vagyis leszólok azoknak a munkáját, akik azzal gondolják megfejtetni a zsidó siker titkát, hogy felsorolják az összes elméletet, amit olvastak, vagy nekik jutott eszükbe, és ezzel be van fejezve. Szerinte ez az „*egyetlen érvényes megközelítési lehetőség*”.

Természetesen ezek ötlettárak, mivel nincsenek ellenőrizve, nem derül ki, melyik felvetés igaz, és mennyire. De nem szóltam le őket: a többtényezős hagyományos magyarázatokról egy rossz szavam nem volt azon kívül, amit az összes érdemelvű teóriáról elmondtam. Ez nem is váratlan, hiszen ezek csupán gyűjteményei a többi elméletnek, semmi több. Sőt, megdicsértem az ilyen kísérleteket, amiért legalább leltárazzák a korábban felmerült magyarázatokat. Mi több, az én vizsgálatom is több tényezőre vezette vissza az egyenlőtlenségeket. Ebben azonban nem látom jelét különleges bölcsességnek. Hogy a dolgoknak hány oka van, azt senki sem tudja előre, hanem csak az, aki utánajár.

6. Révész Sándor fájjalja, hogy Botticini és Eckstein elméletéről „*tudomást sem veszek*”, illetve „*csupán egy helyen utalok*” rá. Valójában négy munkájukat használtam, öt ízben hivatkoztam rájuk, és ebből az egyik jegyzetben (VIII/179.) részletesen leírom a teóriájukat. Máshol nem lett volna helye vagy haszna ennek. Egyrészt ugyanis az ő elméletük a zsidók középkori foglalkozásszerkezetét igyekszik magyarázni, én ellenben az emancipáció és a holokauszt közötti időszak modern egyenlőtlenségeit. Másrészt a magyarázatuk nem más, mint a vallási intellektualizmus elmélete egy érdekes közgazdasági kitérővel megtoldva, amit szembesítenek egy másik régi magyarázattal, a páriakapitalizmus teóriájával. Botticiniék tézise tehát épp ugyanolyan érdemelvű magyarázata a zsidó sikernek, mint a többi régi, és ebből következőleg ennek az érvényességét is megvizsgáltam.

7. Révész úgy érzékeli, hogy könyvem írása közben meggondoltam magam: az elején még kategorikusan állítom, hogy az egyenlőtlenségeket a zsidókról és nem zsidókról folytatott képzelgés által irányított részrehajló ítélkezés termelte. Ám a végére engedékenyebbé válok: megengedem, hogy más hatás is érvényesült.

Szó sincs erről. Egyetlenegyszer sem tettem semmilyen kijelentést arról a könyvem végéig, hogy mi okozta a zsidó előnyöket és hátrányokat. De nem is tehettem, hiszen a 305. oldalig csupán a hipotézisem végiggondolása zajlik, és csak azután kezdem az ellenőrzését. A feltévesemről – értelemszerűen – végig feltételes módban van szó. Úriemberhez méltatlan, hogy Révész an-

nak a mondatnak az elejéről, amit annak alátámasztására idéz, hogy milyen határozott kijelentéseket tettem már a bevezetésben, kihagy néhány szót: „*az a várakozásom, hogy*”.

8. Az empirikus vizsgálatomat iskolai terepen végeztem. Révész Sándor úgy ítéli meg, hogy jól fejtettem meg a zsidók és nem zsidók bizonyítványai közti különbség okait. Mégis feleslegesnek tartja a fáradozásaim, mivel csak fél osztályzatnyi vagy annál is kisebb átlagos különbségeket találtam a szellemi tárgyakban a zsidók javára, testnevelésből pedig a hátrányukra, ami smafu.

De honnan lehet azt tudni, hogy a mért eltérés semmisség? Révésztl nem. Én azt a módszert javaslom, hogy vegyünk összehasonlítást egy olyan egyenlőtlenséget, amit manapság mindenki jelentősnek vél, a cigányok és nem cigányok között. A 'romák osztályzatai' keresőkifejezésre kapott találatok közül csak az elsőt nyitottam meg, Kertesi Gábor és Kézdi Gábor cikkét (*A roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása*). A szerzők azt találták, hogy a nyolcadikos cigányok és nem cigányok év végi tanulmányi átlagai között a 2000-es évek derekán átlagosan fél osztályzatnyi eltérés volt. És ez kisebb különbség, mint a holokauszt előtt fél osztályzatnyi eltérés, ugyanis ma ötfokozatú skálán értékelik a diákokat, hajdan viszont csak négy fokozatún (jeles = 1, elégtelen = 4). Fél osztályzatnyi különbség áll fenn például akkor, ha egy népességnek az egyik fele azt az osztályzatot kapja, amit egy másik populáció átlagosan, a másik fele viszont ennél egy jeggyel rosszabbat.

Mindenesetre én elképzelni sem tudom, hogyan érinthetné egy egyen-

lőtlenség magyarázatának jóságát az, hogy mekkora az egyenlőtlenség nagysága. De a szöveg többszöri elolvasása után ráébredtem, hogy nem is kell elképzelnem, Révész ugyanis nem erről beszél. Ennél sokkal inkább félreérti a könyvet. Azt írja valójában, hogy az iskolai egyenlőtlenségek magyarázása azért nem nagy érdem, mert azok – mint Révész megérzi – túl kicsik, és így „*kérdéses mekkora magyarázó erejük van a zsidó sikerek tekintetében*”. A recenzens tehát abban a hitben él, hogy zsidók és nem zsidók iskolai eredményei közti különbséget azért magyaráztam meg, hogy ebből megtudjam, mi okozta a többi zsidó sikeret és kudarcot.

Nos, nem az a helyzet, hogy ezeknek a bizonyítványbeli különbségeknek kicsi a magyarázó erejük a többi egyenlőtlenségre nézve, hanem az, amit írok: nincs nekik. Fel sem merült bennem ilyen vad ötlet. A tanulmányi eredmények különbsége nem magyaráz valamit, hanem azt kell magyarázni. Ez maga az egyenlőtlenség, aminek a termelődését meg kívántam érteni.

Mint már a könyv bevezetésben kétszer is az olvasó szájába rágtam, az elméletemet az összes zsidók és nem zsidók közti egyenlőtlenségre dolgoztam ki, de kizárólag a középiskolai tanulmányi eredmények esetében ellenőriztem. Például a munkaerőpiaci különbségek, a jóléti vagy épp az elemi iskolai differenciák esetében nem. Hogy ott mi történt, teljesítménykülönbség vagy elfogult ítékezés okozta az adott egyenlőtlenséget, azt minden egyes esetben külön ki kell számolni. Csak annyit tudunk, hogy minden terepen azon múlt mindenki érvényesülése,

mások hogyan értékelték a teljesítményét, és az elbírálókat vagy befolyásolták az előítéleteik, vagy nem.

Azért kellene mégis komolyan venni az olvasóknak azt, amire eddig rájöttem a zsidó siker és kudarc titka után nyomozva, mert ma összesen ennyit lehet tudni a tárgyról, mást nem.³ Ezt a keveset húsz év alatt sikerült összehoznom. Úgyhogy a még újabb eredményeket minden bizonnyal nem hirtelen és nem tölem kell várni.

9. A recenzens pontatlanul értelmezi a középiskolai vizsgálatom eredményeit. Megpróbálom kínos pontossággal leírni, mire jutottam. A zsidó kudarcról a testnevelésórán azt sikerült megtudni, hogy annak döntő részét a tanárnak a zsidók testi alsóbbrendűségébe vetett alaptalan hite okozta, és csak kicsiny hányadát az, hogy a zsidók valamivel tényleg rosszabbul teljesítettek.

A szellemi teljesítményeket már sokkal nehezebb tárgyilagosan összemérni, mint a testieket. Híresen rosszul áll ebben az emberiség. Nekem is csak egy olyan módszert sikerült kigondolnom, ami a holokauszt előtti évtizedek magyar iskolarendszerében alkalmas a tanulmányi eredmények vizsgálatára. És így annyit tudtam kideríteni, hogy a szellemi tárgyakban a zsidó tanulók sikeréhez számottevően hozzájárult, hogy a tanárok a zsidókat okosabbnak észlelték, mint amilyenek voltak. Hogy pontosan milyen mértékben, azt nem tudni. És azzal szemben, amit Révész ír, az sem ismeretes, vajon volt-e szerepe

³ Mások ugyanis vagy semmilyen empirikus ellenőrzést nem végeztek, vagy ha igen, akkor azzal a téves előfeltevéssel, hogy a zsidó siker feltétlenül érdemelvűen keletkezett.

a hagyományos érdemelvű magyarázatoknak vagy a zsidó értelmesség sztereotípiájának mint önbeteljesítő jóslatnak a zsidó előny termelésében, és ha igen, mekkora.

10. Révész egy ponton váratlanul, de nagy határozottsággal közli, mi okozta a zsidó kudarcot a munkaerőpiac egy apró szegletében, amit a régi magyar statisztika polgári (értsd: nem egyházi és nem katonai) közszolgálatnak nevezett. Mint megtudjuk, azért voltak ezeken a pályákon alulképviseltek a zsidók, mert a dominánsak, a keresztények nem hagyták őket érvényesülni, maguknak akarták az ezekkel a foglalkozásokkal megszerezhető elismeréseket. Azaz önzésből részrehajlók voltak a zsidókkal, folyt a kenyérharc.

Ezzel a sztorival, ami egyébként e kérdésben a szokványos álláspont, annyi baj mindenképpen van, hogy a kijelentő mód indokolatlan: a recenzens nem tudja, hanem tippeli, hogy így volt. Jelen állás szerint fogalmunk sincs arról, mi motiválta az állam azon képviselőinek döntéseit, akik e közszolgák felvételéről, előléptetéséről, kirúgásáról határoztak.⁴ De így is kedves a szívemnek, amit Révész mond, mivel – bár ez a recenzensnek nem tűnt fel – egy pontig épp ugyanezt írom, csak én illedelmesebben, feltevésként fogalmazom meg, hogy azért jártak ezekben a vetélkedésekben pórul a zsidók, mert a domináns fél, a nem zsidók magukat favorizálták.

⁴ Az, hogy a Horthy-korszakban fajvédő egyesületek szervezkedtek az orvosi és a mérnöki szakmában, nem válaszolja meg ezt a kérdést. Az antiszemita kritika egyébként értelemszerűen azokra a pályákra irányult elsősorban, ahol a zsidók erősen felülképviselettek voltak, nem pedig a közszolgálatokra, ahol mindig is kevesen voltak.

Azt viszont Révésszel szemben nem feltételezem, hogy önzőségből csinálták. Az ő elgondolásának ugyanis az a hibája, hogy nem veszi figyelembe: a zsidó sikerek is ugyanabban a társadalomban termelődtek meg, amelyben a zsidó kudarcok. (Talán nem véletlen, hogy a recenzens valamiért a munkaerőpiacnak arról a részéről, ahol a zsidók előnyben voltak, nem kívánt nyilatkozni. Talán azért, mert azokat a versengéseket képtelenség beleerőltetni a magyarázatába.) Vonzó javakra tudniillik nemcsak a közszolgálatokban, hanem a többi pályán is szert lehetett tenni. Ha a domináns keresztényekben az önzés munkált, akkor ezeket a javakat is megkívnálták volna, ám épp azt látjuk, hogy nagyobb eséllyel jutottak a zsidóknak. A zsidó előnyök létezését és ezáltal az egyenlőtlenségek rendszerét sohanapján fogjuk levezetni Révész elméletéből, vagyis abból, hogy a nem zsidók önzők voltak.

De mi van, ha nem az önszeretet dült a nem zsidókban? Mi van, ha valami más, vagy főleg valami más miatt voltak részrehajlók? Mi van, ha a valóságérzékelésük csalta meg őket? Vagyis, ha az torzította el az ítéleteiket, milyennek képzeltek el a zsidókat, és milyennek saját magukat.

A közhiedelem az volt, hogy erő, bátorság, az akarat másokra kényszerítése, hatalomgyakorlás, megbízhatóság, önuralom, fegyelem, erkölcsi tartás dolgában a zsidók rosszul állnak a többiekhez képest. És épp azokban a versengésekben húzták a zsidók a rövidebbet, ahol ezek a vonások a keresettek. A zsidókról azonban nemcsak rosszat gondoltak, hanem superképességet is tulajdonítottak nekik: vág az

eszüik. És épp azokon a pályákon hasítottak, ahol ennek volt keletje.

Elképzelhető tehát, hogy az egyenlőtlenségek rendszere úgy keletkezett, hogy a domináns keresztények ítélőképességét megzavarták a fejükben kavargó sztereotípiák (köztük az önmegvetésük, vagy más képpen fogalmazva a rögeszmés féltékenységük a másik fél állítólag nagyobb értelmi tehetségére): a teljesítményeket nem tárgyilagosan értékelték, hanem a testtel, fegyelmezettséggel asszociált versengésekben alul-, a szellemmel asszociáltakban túlértékelték a zsidók teljesítményét előítéleteiknek engedelmességgel. Az erősebb fél, a nem zsidók tehát egyes terepeken a maguk javára, másokon viszont a gyengébb fél, a zsidók javára voltak elfogultak annak megfelelően, mit fantáziáltak róluk. Ezt a logikailag tisztázott és – remélem – sokkal érdekesebb lehetőséget vizsgálja a *Miért éppen a zsidók?* című könyv.

Viszonzválasz

Először is elnézést kérek a szerzőtől és az olvasótól a Bolgár Dániel által említett tárgyi tévedéseimért. Az Arányi Lajossal kapcsolatosat korábban felismertem, a korrekció sajnos már nem érte el a nyomtatott lapot, a honlapon javítottuk. A szerző életkorával kapcsolatban rossz információra támaszkodtam, ezért is elnézést kérek. Az az állítás viszont, amit a szerző életkorához kapcsoltam, így még inkább igaz. A vitaanyag elolvasása során mindenki megítélheti, szelídült-e Bolgár Dániel álláspontja a vita során.

Bolgár Dániel érdeme, hogy ismerteteti a zsidó sikerek magyarázatára vonatkozó elméletek jelentős

részét. Ezeket azonban olykor felületese érveléssel (amelyek egy részét válaszában is megismétli) elveti, a részigazságaikkal, kombinációk lehetőségeivel és magyarázó erejével érdemben nem foglalkozik. Azt írja, hogy „a soktényezős magyarázatok szerzői... úgy próbálják menteni a menthetetlent, hogy a bizonytalan érvényességű indoklásokból minél többet egybehalmoznak. Ötlettáráról van tehát szó.”

Bolgár Dániel azt a benyomást kelti, mintha mindenkivel szemben megtalálta volna a kérdés szempontjából releváns tényezőt abban, hogy az izraelita vallású tanulók elméleti tárgyakban valamelyest jobb, tornából valamelyest rosszabb osztályzatokat kaptak, mint a nem izraeliták, és ezt nem lehet mással magyarázni, mint a zsidók jobb eszére és satnyább testére vonatkozó előítélettel, mert a különbség eltűnik ott, ahol az izraelita tanulók önmagukban vannak.

Bolgár Dániel hatalmas munkát végzett el, hogy ezt az eredményt kihozza, csak hát ezzel a hatalmas munkával sem sikerült a kutatás súlyos és objektív korlátait átlépnie. Nem az egyetlen, de a leglényegesebb korlát az, hogy az érdemjegyre ható egyéb tényezőket nem lehetett sem feltárni, sem tekintetbe venni. Például a szülői elvárások, ambíciók közötti különbségeket. A szerző tanulhatott volna Kertesi Gábor és Kézdi Gábor általa hivatkozott

tanulmányából, melyből kiderül, milyen sok tényezőt kell figyelembe venni a tanulmányi eredmények különbségének és hatásának magyarázatához. Azonos iskolákban, osztályokban mért különbségeket nem lehet összevetni a különböző iskolák eredményeinek összegzése útján kapott adatokkal, hiszen az osztályzatok értéke nem azonos a különböző színvonalú iskolákban. Nem véletlen, hogy Kertesiék az érdemjegyeket a kompetenciamérés eredményeivel együtt értelmezik.

Maristella Botticini és Zvi Eckstein nagyszabású, összetett elméletét nem lehet sem az érdemelvű, sem a vallási intellektualizmusra utaló magyarázatok közé beszorítani. Egy lábjegyzetben elkövetett, föltöbb hiányos ismertetés pedig nem menti ennek a műnek a mellőzését a magyarázó elméletek sorában.

Bolgár Dániel könyve bevezetésében határozottan kijelenti, hogy „a zsidó sikerek oka nem a zsidókban, hanem a róluk folytatott képzelgésben rejlett”. Kifejezetten egytényezős magyarázatot ígér tehát, amely abban állna, hogy a puhány, de okos zsidó képzetéből fakadóan az iskolákban a zsidókat az elméleti tárgyakban felülértékelték, a testnevelésben pedig alulértékelték. Végül is a zsidó sikerekre kétesebb és sérülékenyebb magyarázatot adott azok többségénél, amelyeket elvetett.

Révész Sándor